

Віктор Войналович

ГЕОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЯК ВИЯВ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано динаміку сутнісних змін та регіональних відмінностей геополітичних орієнтацій громадян, їхнього ставлення до зовнішньополітичного вектора поступу України, оцінок стану і перспектив українсько-російських відносин в їх зв'язку з перебігом російсько-українського збройного конфлікту та процесом національно-громадянської інтеграції і консолідації українського суспільства.

Ключові слова: геополітичні орієнтації громадян, зовнішньополітичний вектор, українсько-російські відносини, російсько-український збройний конфлікт, громадянська самоідентифікація, регіональні відмінності.

Victor Vojnalovych. Geopolitical Orientations of Ukrainians as Manifestation of Civilizational Identity of Ukrainian Society. *The article analyzes the dynamics of essential changes and regional differences in geopolitical orientations of Ukrainian citizens, their attitude towards Ukraine's vector in foreign policy, their opinion about present and future relations between Ukraine and Russia in connection with the Russian-Ukrainian military conflict and the process of national integration and consolidation.*

Key words: geopolitical orientations, foreign policy vector, Ukrainian–Russian relations, Russian–Ukrainian military conflict, civil self-identification, regional differences.

«Цивілізаційність нації», власне і її геополітична сутність як сукупність виявів досягнутого ступеня суспільного розвитку, здатність до міжцивілізаційного й міжкультурного діалогу є динамічний, постійно змінюваний і формотворчий процес, зумовлений складними впливами соціокультурних обставин, суспільно-політичних подій, різних зовнішніх чинників. В основі такої динаміки – й відмінності людських особистісних і групових інтересів та цінностей і пов'язаних

з ними ідентичностей, суперечності між якими загострюються чи гармонізуються в часи кардинальних суспільних перемін. Цивілізаційний вибір як домінуючий параметр стану сформованості нації покликаний стимулювати процеси національно-громадянської інтеграції і консолідації українського суспільства.

У цьому контексті важливим для розуміння динаміки геополітичних орієнтацій жителів України є аналіз і зіставлення показників їхньої громадянської самоідентифікації. Уявлення щодо особливостей процесу громадянського самоусвідомлення дорослого населення країни упродовж значного періоду надають результати досліджень у рамках реалізації програми вивчення українського суспільства, здійснюваних Інститутом соціології НАН України від 1992 року [1].

Прикметно, що тенденції кількісних змін показника громадянської самоідентифікації фіксують його певне падіння після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року (45,6% у 1992 році) й на початок 2000-х років (41,3% у 2002 році), помітне зростання у 2005 році (54,6%), незначний спад і відносно рівну динаміку упродовж 2006 – 2012 років (відповідно, 51,6% і 48,4%), стрімке піднесення наприкінці 2013 – в 2014 роках (64,6% у 2014 році). Важливо, що фази динаміки показника громадянської самоідентифікації майже цілком збігаються з тенденціями змін у ставленні до державної незалежності. Розходження, яке сталося у 2015 році, коли пріоритетність громадянської самоідентифікації (57,5%), порівняно з 2014 роком, помітно зменшилася зі збереженням важливості державної незалежності, має свої пояснення. Як вважає В. Котигоренко, це розходження може бути наслідком певних методологічних відмінностей досліджень, різності в часі та можливостей доступності інтерв'юєрів до респондентів, які мешкають у Донбасі. «Але найвірогідніше, – стверджує дослідник, – що відмінності відбивають наростаюче розчарування українців постмайданівською владою та результатами її роботи при одночасному усвідомленні людьми значущості збереження й захисту державного суверенітету країни» [2, с. 309–310].

Дійсно, зростання упродовж 2014 – 2015 років частки тих, хто висловлював недовіру владі, критично оцінював результати її діяльності, відзначав наростання соціальних і економічних проблем, супроводжувалося в умовах анексії Криму, масштабного збройного

конфлікту на Донбасі, інспірованого агресивними діями Росії, важливими суспільно-політичними процесами – небаченим зростанням соціального капіталу, налагодженням принципово нової системи комунікацій між людьми, виникненням і поширенням волонтерського руху, самообілізації цивільного населення. Саме усвідомлення суспільної небезпеки та прагнення її уникнути стали вирішальними чинниками зростання громадянського самоусвідомлення та істотного прискорення формування української нації. Ці процеси засвідчили помітне зростання потенціалу національно-громадянського солідаризму. У 2014 році 64,6% населення ідентифікували себе передусім громадянами України. Попри зменшення цього показника у 2015 році до рівня 57,5% він значно перевищував його у середині 2013 року (50,7%) та в період Майдану 2004 – 2005 років (44,3% і 54,6%). Підставою для такого висновку є і результати моніторингу громадської думки Інституту соціології НАН України в частині відповідей на запитання «Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України?», які можна сприймати як якісний індикатор громадянської самоідентифікації. Абсолютна більшість громадян країни (67,3%) пишаються тим, що вони є громадянами України. Причому, це відчуття з роками державної незалежності постійно зростало і на сьогодні перевищує його показник у 2005 році (53,7%) на понад 13%.

Проте у визначенні громадянської та регіональної самоідентифікації існують суттєві розбіжності у регіонах України. Громадянський ідентитет найчастіше демонструють мешканці Західного (65,1%) та Центрального (63,9%) регіонів. Наближається до середньоукраїнського рівня й частота вибору громадянської ідентичності як пріоритету жителями Сходу країни (53,8%). Віддає перевагу громадянському самоусвідомленню порівняно більшість мешканців Півдня України (45,1%). На Донбасі цей показник є найменшим – 38,6%. При цьому варто зазначити, що, на відміну від інших регіонів, де частота вибору громадянської ідентичності у 2015 році, порівняно з 2014 роком, помітно зменшилася (Захід – на 5,0%, Центр – на 11,1%, Південь – на 14,4%, Схід – на 12,9%), на Донбасі вона зросла на 4,4%. Попри те, що на Донбасі зафіксовано і найнижчий показник тих, хто пишається своєю належністю до українського громадянства (45,4%), він збільшився, порівняно з 2014 роком, на 27,1%. Важливість патріотичних почуттів, посилен-

ня яких засвідчив моніторинг Інституту соціології НАН України (у 2013 році на неї вказали 8%, а у 2015 році – 41% респондентів), як і значущості державної незалежності та пріоритетності громадянської самоідентифікації, є різною серед жителів різних регіонів країни. Серед чинників національно-громадянського єднання вони є пріоритетними для мешканців Заходу (46,4%), Сходу (44,2%), Центру (42,9%) та Півдня (39,1%) країни. На Донбасі важливість патріотичних почуттів визнали лише 17,5% опитаних. Утім, збереження ідентифікаційних і ціннісних відмінностей донбаського соціуму, порівняно з усією країною та її іншими регіонами, не блокує потенціалу його національно-громадянського солідаризму. Понад те, сучасні катаклізми і породжені ними нові виклики державній незалежності та суспільній безпеці країни, як в Україні в цілому, так і серед мешканців Донбасу, з новою силою актуалізували зростання цього потенціалу.

Безумовно, досвід національно-громадянського самоусвідомлення і національно-громадянського суверенітету країни, набутий суспільством упродовж доби незалежності, не міг не вплинути на його бачення шляхів подальшого поступу країни, на геополітичні орієнтації громадян, їхню оцінку відносин України з іншими державами та міжнародними організаціями, на ставлення до актуальних подій на світовій арені.

Ці та інші напрями є традиційно важливою складовою досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, останнє з яких за часом було проведене у листопаді 2015 року*.

* Було опитано 2008 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької і Луганської областей, за вибіркою, що репрезентує доросле населення країни за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова, із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

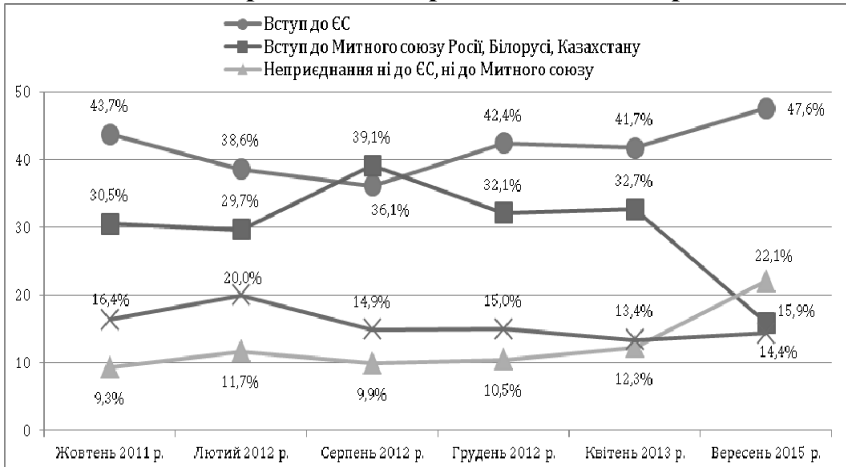
Використовувався такий розподіл територій за регіонами: Захід: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; Центр: Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; Південь: Миколаївська, Одеська, Херсонська області; Схід: Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; Донбас: Донецька, Луганська області.

Ще у серпні 2012 року громадська думка пріоритетним вектором зовнішньополітичного курсу України визначала вступ до Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану (39,1%), та, як альтернативу, – вступ до Європейського Союзу (36,1%) (див. Рисунок 1) [3]. Збільшення частки прихильників європейського вектора розвитку (до 42,4%) і зменшення частки тих, хто підтримував євразійський напрям інтеграції (до 32,1%) на грудень 2012 року мало свою подальшу порівняно рівну динаміку з невеликими відхиленнями до середини 2013 року.

Рисунок 1.

Динаміка ставлення дорослого населення країни до зовнішньополітичного вектора України (%)*

Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?

* За даними загальнонаціонального опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [3].

Майдан і Революція Гідності, окупація Криму та війна на Сході країни істотно змінили пріоритети громадян. На вересень 2015 року 45,8% опитаних вважали пріоритетними для України відносини з європейськими країнами і 47,6% воліли вступу до Європейського Союзу. Лише 15,9% виявили себе прихильниками вступу до Митного союзу, а 22,1% виступали за неприєднання до обох цих союзів.

Загалом підтримуючи європейський вектор розвитку України, 59% респондентів погоджуються з тим, що європейська інтеграція країни є безальтернативною і незворотною (не згодні лише 22%). Водночас, альтернативний (євразійський) вектор зовнішньополітичної інтеграції не знаходить підтримки у більшості громадян України: 64% респондентів вважають, що Україна не братиме участі в будь-яких інтеграційних об'єднаннях під егідою Росії на пострадянському просторі. На думку більш ніж двох третин (69%) громадян, це, насамперед, пов'язано з тим, що для України є неприйнятною російська модель державно-політичного розвитку, а прагнення Росії до гегемонії у Східній Європі навряд чи зникне в недалекому майбутньому (62%). Прагнення до євроінтеграції мотивується й тим, що ефективно протистояти російській загрозі можна лише колективними міжнародними зусиллями (так вважають 69% опитаних).

Доволі суттєвими залишаються регіональні відмінності у ставленні до двох означених векторів. Опитування різних соціологічних служб виявляли традиційну підтримку інтеграції у Митний союз жителями українського Півдня, Сходу та, щонайбільше, Донбасу. Навіть у травні 2014 року, коли частка прихильників євразійського вектора інтеграції стрімко впала в усіх регіонах України, Донбас виявився єдиним з них, де абсолютна більшість населення (68%) і надалі підтримувала вступ до Митного союзу, і лише 13% (найнижчий показник) воліли вступу України до Європейського Союзу [4, с. 328].

Ситуація кардинально змінилася вже на вересень 2015 року (Таблиця 1). Традиційно найбільш високу підтримку вступу до ЄС мав у Західному (76,8%) та Центральному (56,0%) регіонах. Громадська думка в інших регіонах є менш одноставно орієнтованою – там жоден з векторів зовнішньополітичної інтеграції країни не має підтримки домінуючої більшості населення. На Сході країни три позиції (вступ до ЄС, Митного союзу та неприєднання до жодного з них) мають приблизно однакову підтримку, на Півдні – відносна більшість (40,2%) виступають за неприєднання до обох союзів, а на Донбасі відносна більшість (38,3%) воліють вступу до Митного союзу. Причому, якщо частка останніх у регіоні, порівняно з травнем 2014 року, суттєво скоротилася (майже на 30%), то кількість прихильників євроінтеграційного курсу помітно зросло (на 10%).

Таблиця 1.

Регіональний розподіл ставлення дорослого населення країни до зовнішньополітичного вектора України на вересень 2015 року (%)*

Яким інтеграційним напрямом має йти Україна?

Зовнішньополітичний вектор України	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Вступ до Європейського Союзу	76,8	56,0	30,4	29,6	23,1
Вступ до Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану	1,7	7,4	15,0	29,1	38,3
Неприєднання ані до ЄС, ані до Митного союзу	13,6	19,8	40,2	25,4	22,5
Важко відповісти	7,9	16,8	14,4	15,9	16,1

* За даними загальнонаціонального опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [3].

Така кардинальна трансформація громадської думки щодо інтеграційного напрямку розвитку країни головним чином зумовлена перебігом російсько-українського збройного конфлікту. Майже чверть століття в Україні зберігалося достатньо прихильників тісних зв'язків з Росією, яку більшість із них розглядала як уособлення ідеального радянського минулого. Саме такі настрої панували у

східній частині країни, економіка якої була тісно пов'язана з Росією. Економічні впливи й цілком виправдані побоювання щодо наслідків розриву виробничих зв'язків із російськими підприємствами як з боку широкого загалу, так і місцевих фінансово-промислових груп багаторазово посилювалися відсутністю очікуваних результатів політики українського уряду. Зростанню проросійських настроїв сприяла й жорстка позиція керівництва Російської Федерації щодо можливої асоціації України з Євросоюзом.

Майдан і Революція Гідності 2013 – 2014 років фактично постали перед прихильниками таких настроїв як нова реальність, яка не передбачала повернення відносин, до яких вони звикли. Для багатьох із них проблема вибору відпала з настанням анексії Криму, масштабної збройної агресії Російської Федерації на Сході країни і, як наслідок, – руйнування політико-дипломатичних відносин Києва і Москви, економічних та гуманітарних контактів, міжособистісних стосунків і, що не менш важливо, зростання загрози суверенітету, територіальній цілісності та державності України.

У цьому контексті вельми важливим є аналіз оцінок громадянами України стану українсько-російських відносин, політики Російської Федерації на українському напрямі, прогнозів подальшого розвитку двосторонніх відносин, що є одним з домінантних параметрів геополітичних орієнтацій українського соціуму (Таблиця 2). Від себе ж додамо, що серед існуючих версій причин російсько-українського збройного конфлікту в міру його загострення і набуття нових географічних меж дедалі актуальнішою і превалюючою серед експертного середовища ставала ідеологічна версія. В її основі – ідеологема «русского мира», доктрина реваншизму, які покликані легітимізувати якщо не безпосереднє панування, то принаймні домінування Росії у межах територій поширення російської культури, мови, православної віри чи й просто наявності громадян російського етнічного походження, насамперед у сусідніх державах [5, с. 6]. Очевидно, що російським ідеологам і політикам важко уявити територію «русского мира» без України, де наявні всі перелічені ознаки і яку вони зазвичай на імперський лад називають «Малороссія». Звідси і претензії якщо не на всю її територію, то принаймні на південно-східну частину, де проросійські настрої традиційно мали виразну підтримку.

Таблиця 2.

Регіональний розподіл оцінок дорослого населення України стану українсько-російських відносин на листопад 2015 року (%)*

Варіанти відповіді	Україна в цілому	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Як би Ви охарактеризували нинішні відносини України і Росії?						
Добрі	0,7	0,2	0,4	0,5	1,3	1,3
Нестабільні	17,4	6,0	13,5	16,9	27,2	30,0
Погані	35,2	33,2	32,5	35,2	35,8	43,2
Ворожі	44,1	57,8	51,1	43,7	32,8	24,0
Важко відповісти	2,7	2,9	2,5	3,8	3,0	1,6
Якими є найбільш негативні наслідки російсько-українського конфлікту для двосторонніх відносин? <i>(респондентам пропонувалося визначити два прийнятні варіанти відповіді)</i>						
Руйнування економічних зв'язків	55,8	40,6	54,8	53,0	67,9	65,8
Погіршення міждержавних, політико-дипломатичних відносин	38,4	32,1	48,3	47,2	36,8	21,5
Протистояння в енергетичній сфері	33,7	24,3	26,5	28,4	39,6	58,5
Зростання негативного ставлення українців до росіян і росіян до українців	28,3	37,1	25,5	33,6	22,4	25,6
Інше	1,9	4,8	1,6	0,9	1,1	0,6
Важко відповісти	5,3	11,4	4,1	5,1	3,5	2,2
Яким є Ваше ставлення до громадян Росії?						
Позитивне	30,2	15,3	22,1	43,3	46,1	39,9
Негативне	23,8	36,0	30,4	13,0	12,9	13,3
Нейтральне	37,7	38,9	37,4	35,3	36,7	39,9
Важко відповісти	8,3	9,8	10,0	8,4	4,3	7,0

ІНІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Варіанти відповіді	Україна в цілому	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Чи відчуваєте Ви відчуження між громадянами (суспільствами) України і Росії?						
Так	52,3	52,7	63,8	37,2	50,7	38,8
Ні	32,0	25,3	24,0	38,1	37,2	48,3
Важко відповісти	15,7	22,0	12,2	24,7	12,1	12,9
Загальна оцінка ситуації на Сході України?						
На Сході України відбувається сепаратистський заколот, підтриманий Росією	31,5	38,1	44,6	24,7	21,6	10,8
На Сході України відбувається війна між Україною і Росією	28,0	44,5	30,3	11,6	19,1	22,5
На Сході України відбувається громадянська війна – конфлікт між проукраїнськи і проросійськи налаштованими громадянами України	16,3	5,5	7,9	22,8	24,0	35,4
На Сході України відбувається війна між Росією і США	8,4	4,3	5,4	18,1	14,6	6,6
На Сході України відбувається боротьба за незалежність «Донецької» та «Луганської» «народних республік»	7,4	2,6	6,0	10,2	11,6	10,1
Важко відповісти	8,4	5,0	5,8	12,6	9,2	14,6

Варіанти відповіді	Україна в цілому	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
З якими думками та оцінками стосовно ситуації на Сході України Ви більшою мірою згодні? (оцінка позиції Росії в конфлікті на Сході України)						
Росія – держава-агресор, сторона конфлікту	71,8	93,1	91,7	52,6	47,8	42,0
Росія непричетна до подій на Сході України, не є стороною конфлікту	12,2	2,4	1,2	21,4	25,9	26,2
Важко відповісти	16,0	4,5	7,1	26,0	26,2	31,9
Як би Ви оцінили перспективи розвитку відносин України та Росії найближчими роками?						
Покращаться	9,5	5,7	4,7	12,6	8,9	23,7
Погіршаться	36,2	43,0	38,8	34,0	32,1	28,4
Залишаться без змін	30,6	31,0	29,7	26,0	39,9	24,3
Важко відповісти	23,6	20,3	26,8	27,4	19,1	23,7
Якою має бути політика України стосовно Росії?						
Зменшення співпраці і впливу Росії на Україну	35,3	32,1	39,0	29,8	27,5	44,5
Згортання співробітництва з Росією	26,9	48,6	27,1	18,1	17,3	15,1
Поглиблення співпраці	15,3	4,5	5,1	26,0	36,4	19,6
Важко відповісти	22,4	14,8	28,8	26,0	18,9	20,8

*Складено за даними загальнонаціонального опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [3].

Відносини України і Росії громадяни найчастіше оцінюють як «ворожі». Однак частка респондентів, які поділяють цю точку зору, досягши максимуму у жовтні 2014 року (57,1%), поступово знижувалася до 44,1% у листопаді 2015 року. Одночасно зросла частка тих, хто вважає їх «поганими» (з 26,8% до 35,2%, відповідно). Такі зміни соціологи пов'язують зі зниженням у цей період інтенсивності бойових дій на Донбасі. Певним парадоксом є те, що з наближенням до зони конфлікту частка тих, хто вважає українсько-російські відносини «ворожими», знижується (від 57,8% на Заході до 24,0% на Донбасі). Водночас, в оберненому порядку зменшуються частки тих, хто вважає їх «поганими» чи «нестабільними» (на Донбасі – 43,2% і 30,0%, відповідно, на Заході – 33,2% і 6,0%). Це можна пояснити тим, що жителі східних регіонів, де традиційно вищим був рівень симпатій до Росії, схильні давати більш «помірковані» характеристики стану українсько-російських відносин.

Головними причинами російсько-українського збройного конфлікту, на думку громадян, є намагання України вийти з-під впливу РФ (46,7%), неприйняття Росією євроінтеграційного курсу України (38,4%), неприйняття РФ України як самостійної, суверенної держави з незалежною зовнішньою політикою (35,4%), загроза для Росії можливого вступу України до НАТО (30,3%). І лише незначна частина опитаних вважає, що причиною російсько-українського збройного конфлікту є приход до влади в Україні націоналістичних сил (16,8%) та порушення прав російськомовного населення на Сході України (6,9%). Як відомо, саме дві останні називаються російським керівництвом та підконтрольними йому ЗМІ головними, які начебто й зумовили українську кризу. До того ж, частка громадян, які поділяють таку думку, помітно зменшилася (на жовтень 2014 року – 21,5% та 12,2%, відповідно).

На думку громадян, **руйнування економічних зв'язків між країнами є найбільш негативним наслідком російсько-українського збройного конфлікту** (в цілому в Україні – 55,8%). Така думка превалує в усіх регіонах країни і щонайбільше на Сході (67,9%) та в Донбасі (65,8%). Значно частіше, ніж в інших регіонах, респонденти Донбасу та Сходу вказують на негативні

наслідки від протистояння в енергетичній сфері (58,5% і 39,6%, відповідно). Порівняно з травнем 2015 року (43,9%) істотно знизилася частка респондентів, які серед наслідків конфлікту називають зростання негативного ставлення українців до росіян і росіян до українців (на листопад 2015 року – 28,3%). Причому, щонайменше на цей наслідок указують опитані на Сході (22,4%), Донбасі (25,6%) та в Центрі (25,5%) країни. Водночас, для респондентів Заходу він є переважаючим (37,1%). Можна припустити, що причиною зниження актуальності цього аспекту наслідків конфлікту у громадській думці є поступове усвідомлення неможливості відновлення тих стосунків з росіянами, які мали місце до початку конфлікту.

Кількість громадян України, які декларують позитивне **ставлення до громадян Росії**, порівняно з квітнем 2014 року, скоротилася з 44,9% до 30,2%. Водночас, частка тих, хто ставиться негативно, зросла з 16,6% до 23,8%, а тих, хто ставиться нейтрально – з 32,5% до 37,7%. Такі зміни бачимо у ставленні українських громадян до громадян Росії, особливо ж на тлі традиційно артикульованих «братських відносин» між двома народами, подальше дистанціювання українців від росіян. Частка тих, хто негативно ставиться до громадян Росії, є найвищою у Західному (36,0%) та Центральному (30,4%) регіонах, у той час як відносна більшість респондентів Півдня (43,3%), Сходу (46,1%) країни і Донбасу (39,9%) виявила до них позитивну налаштованість, найнижчий рівень негативного (13,0%, 12,9% і 13,3%, відповідно) і приблизно однакове нейтральне (35,3%, 36,7% і 39,9%, відповідно) ставлення.

Імовірно, зменшення інтенсивності бойових дій на Донбасі зумовило зниження (протягом короткого терміну, з вересня до листопада 2015 року) кількості тих, хто визнав **відчуття відчуження між громадянами (суспільствами) України і Росії** – з 64,9% до 52,3%. У Центральному, Західному та Східному регіонах таку відчуженість відчуває більшість опитаних, у той час як на Донбасі відносна більшість респондентів її заперечує (48,3%).

Оцінюючи ситуацію на Сході країни, найчастіше опитані вважають, що там відбувається **сепаратистський заколот, підтриманий Росією** (31,5%), та **війна між Україною і Росією** (28,0%).

Порівняно з середньостатичними по країні та регіональними показниками відповідей істотно різняться їх результати на Донбасі – тут найбільша частка тих респондентів, які вважають, що на Сході України точиться громадянська війна – конфлікт між проукраїнськи і проросійськи налаштованими громадянами України (35,4%), та найменша частка тих, які схилиються до думки, що на Сході України має місце сепаратистський заколот, підтриманий Росією (10,8%).

У цьому контексті цілком закономірними є і розбіжності в **оцінках позиції Росії в конфлікті на Сході України** жителів Донбасу та України в цілому і її регіонів, насамперед Заходу і Центру. Так, переважна більшість громадян країни (71,8%), жителів Західного (93,1%) та Центрального (91,7%) регіонів, вважають, що Росія є державою-агресором, стороною конфлікту, у той час як на Донбасі таких налічується 42,0%. Водночас, непричетність Росії до подій на Сході України і те, що Росія не є стороною конфлікту, визнають 26,2% опитаних на Донбасі, 12,2% – в цілому в країні і лише 1,2% в Центральному та 2,4% в Західному регіонах.

Досить скептично оцінюють громадяни країни **перспективи розвитку відносин України та Росії** найближчими роками. З початку російсько-українського збройного конфлікту різко зменшилася частка респондентів, які сподіваються на покращення відносин України та Російської Федерації (з 36,1% у квітні 2012 року до 9,5% у листопаді 2015 року), й істотно зросла частка тих, хто вважає, що вони й надалі погіршуватимуться (з 7,5% до 36,2%, відповідно). Респонденти Донбасу, порівняно з опитаними в інших регіонах, значно частіше висловлюють сподівання на покращення українсько-російських відносин (23,7%) і, відповідно, рідше схильні вважати, що вони погіршаться (28,4%).

Певною мірою, саме цими відмінностями можна пояснити і ті розбіжності у думках респондентів Донбасу та України в цілому і її регіонів (насамперед Західного і Центрального) стосовно того, **якою має бути політика України на російському напрямі**. Варто зазначити, що за останні роки картина оцінок кардинально змінилася. Якщо протягом 2002 – 2012 років стабільна більшість опитаних підтримувала поглиблення співпраці з Росією, то з 2014 року найчастіше громадяни відзначали необхідність дистанцію-

вання від Росії. Прикметно, що на листопад 2015 року частки прихильників такого курсу як в Україні в цілому (62,2%), так і на Донбасі (59,6%) є приблизно однаковими. Втім, на Донбасі відносна більшість жителів (44,5%) воліє «поміркованих», «м'яких» форм політики дистанціювання (зменшення співпраці і впливу Росії на Україну) і значно рідше (15,1%) – радикальних (згортання співробітництва з Росією). В Україні в цілому думка громадян щодо політики України стосовно Росії упродовж квітня 2014 – листопада 2015 років все більше радикалізується: за збереження порівняно рівної частки тих, хто висловлюється за зменшення співпраці і впливу Росії на Україну (34,7% і 35,3%, відповідно), простежується тенденція до збільшення кількості громадян, які виступають за згортання співробітництва з Росією (21,5% і 26,9%, відповідно) та зменшення частки, схильних до поглиблення співпраці (22,3% і 15,3%, відповідно).

Висновки

Таким чином, здійснений аналіз динаміки показників моніторингу громадянської думки щодо геополітичних орієнтацій дорослого населення України свідчить про її кардинальну трансформацію упродовж останніх років, зумовлену головним чином ескалацією російсько-українського збройного конфлікту, який суттєво посилив загрози державній незалежності і суверенітету країни. У суспільстві переважає підтримка європейської інтеграції України, відносин з європейськими країнами і, водночас, неприйняття євразійського вектора інтеграції під егідою Росії. Поступове усвідомлення неможливості відновлення тих стосунків між Україною і Російською Федерацією, які мали місце до початку конфлікту, у якому остання, за оцінками переважної більшості громадян України, виступає як держава-агресор, зумовило досить песимістичні прогнози подальших двосторонніх відносин, налаштованість на необхідність дистанціювання від Росії у його радикальних формах, надто високий рівень відчуження між громадянами і суспільствами обох країни.

Доволі суттєвими залишаються регіональні відмінності геополітичних орієнтацій населення України, які не є неочікуваними і які давно фіксують і аналізують науковці. Традиційно найбільш високу підтримку вступ до ЄС має у Західному та Центральному

регіонах. Водночас, переважна більшість населення, що проживає на їх теренах, умовами нормалізації відносин з Росією вважає: припинення РФ агресії, повернення захоплених територій, компенсація завданих збитків, невтручання у внутрішні справи України як незалежної і суверенної держави. Попри те, що Донбас залишається єдиним регіоном країни, де переважають прихильники вступу України до Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану, не можна не помітити в оцінках його жителів динаміку поступового зміщення пріоритетів у їхньому ставленні до зовнішньополітичного вектора України у бік наближення до середньостатистичних по країні.

Напевно, саме традиційно вищим рівнем симпатії до Росії на Сході країни, як і на Донбасі, тісними економічними зв'язками регіону зі східним сусідом, незалежно від обставин українсько-російських відносин, варто пояснювати ті очевидні розбіжності, які мають місце в оцінках жителів Донбасу і громадян України та окремих її регіонів сучасного стану відносин України і Російської Федерації. Так, майже вдвічі меншою, порівняно з середньостатистичною в Україні, є частка жителів Донбасу, які поділяють думку, що Росія є державою-агресором, стороною конфлікту, і понад удвічі більше тих, хто визнає непричетність Росії до подій на Сході України. Досить «поміркованими» є їхні характеристики сучасного стану українсько-російських відносин. Мешканці Донбасу демонструють один з найнижчих серед регіонів країни рівнів негативного ставлення до громадян РФ та відчуженості між громадянами (суспільствами) України і Росії. Значно частіше респонденти Донбасу, порівняно з опитаними в інших регіонах, висловлюють сподівання на покращення українсько-російських відносин і рідше схильні вважати, що вони погіршаться.

Утім, наявність описаних відмінностей не суперечить тому висновку, що за останні два роки в оцінках жителів Донбасу українсько-російських відносин відбулися значні трансформаційні зміни. Суть цих змін – в однозначній неприйнятності для багатьох із них формул «стратегічного партнерства», «братніх народів», «добросусідства» як засадничих принципів українсько-російських відносин, які ще зовсім недавно домінували у свідомості мешканців регіону. Очевидною є і контрверсійність суспільних настроїв у Донбасі: з одного боку, вагома частка тих, які воліють, бодай і в

пом'якшених формах, політики дистанціювання від Росії (зменшення співпраці і впливу Росії на Україну), з іншого – значно вищий, порівняно з іншими регіонами, рівень сподівань на покращення українсько-російських відносин.

Усвідомлення суттєвих трансформаційних змін у геополітичних настроях громадян України, як і осягнення наявних ідентичнісних розбіжностей і міжрегіональних суперечностей очільниками держави, політичною елітою, громадянським суспільством, науковою спільнотою, має стимулювати до консолідованої праці й широкого суспільного діалогу з розробки чіткого плану дій у сфері національного будівництва, розрахованого як на найближчу, так і віддалену перспективу. Очевидно, що сутнісною змістовною основою такого плану має стати вироблення інтегральної системи базових цінностей, створення і вдосконалення важелів загальнонаціональної інтеграції з метою формування сталої загальногромадянської ідентичності і дієздатної політичної нації.

1. Результати досліджень Інституту соціології НАН України представлено за джерелом: До Дня Незалежності: що українці думають про Україну? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/nfobjrfrkf.htm>

2. Котигоренко В.О. Сучасна українська нація: через кризовий розвиток / В.О. Котигоренка // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 103(12). – С. 304–315.

3. Тут і далі в тексті, в таблицях і на рисунках результати досліджень Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова представлено за джерелом: Українсько-російські відносини очима громадян. (Загальнонаціональне соціологічне дослідження) // Національна безпека і оборона. – 2015. – №8-9 (157-158). – С. 59–76.

4. Панчук М.І. Динаміка національно-громадянської та регіональної ідентичності громадян України та її зв'язок з подіями на Донбасі в 2013–2015 роках / М.І. Панчук, А.М. Дегтеренко // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 103(12). – С. 322–330.

5. Шкляр Л. Політика війни як спосіб існування російських імперій ХХ – початку ХХІ століть / Л. Шкляр // Зовнішні справи (Політичні науки). – 2015. – С. 6–11.